

125 éve született Bartók Béla

SZÁMOMRA MINDEN NAP BARTÓK-ÉVFORDULÓ...

Teimer Gáborbeszélgetése
Kocsis Zoltán zongoraművésszel,
a Nemzeti Filharmonikusok főzeneigazgatójával

Lassan túl vagyunk az év első negyedén, de a Bartók Béla születésének 125 esztendő évfordulójához kapcsolódó ünnepi események épp csak elkezdődtek. Eközben Ausztriában már a csapból is Mozart folyik.

Igen, de ők nagyságrendekkel többet is áldoznak a Mozart-évre, mint a mi 285 millió forintos ünnepi büdzsénk, ráadásul Mozart harmincöt év alatt jóval többet hagyott az utókorra, mint Bartók a hatvannégy éve alatt.

Rendben, de a Bartók nevével fémjelzett rádióadó esténként Mozart operáiból sugároz egyet-egyet. Ráadásul a nyitőkoncertet sem a zeneszerző születésének napján tartják, mert egy másik, korábban leegyeztetett előadás ezt megakadályozza. Ahogy az egyik tanácsadó fogalmazott: „a hosszú távú koordináció és az ésszerű egyeztetés még nem hungarikum”. Azért ez valahol számalmas, nem gondolja?

Nézze, kérdezze meg azokat, akik ebben az ügyben is a mundér becsületét védik, kérdezze meg a minisztériumot. Szerintem egyéb-

ként szégyen, de minden felháborodásom dacára azt kell mondanom, hogy nem érdemes senkire ujjal mutogatni, inkább fel kell tenni a lényegi kérdést: vajon valójában hogy áll Bartók Béla reputációja, mennyire lett a zenéje közkinccs?

A kérdés abszolút indokolt, mert beszélgettem már elismert énekessel is, aki megsírgta, hogy őt Bartók dalaival ki lehet kergetni a világból.

Ez előfordulhat; amikor én az első Bartók-művekkel találkoztam, azok számomra is idegenek voltak, el tudom fogadni, ha valaki egész életében így érez. De nem is arra gondoltam, hogy a szakma mennyire fogadta őt be, vagy mennyire illeszkedik az európai értékrend kánonjába. A kérdés kapcsán az foglalkoztat, hogy milyen tömegeket vonz mondjuk egy *Kékszakállú*, és milyen hatása van. Nem mintha ez pontosan mérhető lenne, de azért valahol a köztudatban mégis benne kellene élnie, hogy mi az a *Kékszakállú herceg vára*, a *Csodálatos mandarin* vagy *A fából faragott királyfi*, hogy csak a legismertebb Bartók-műveket említsem. Sajnos azt kell mondanom, hogy Bartók alkotásai egyáltalán nincsenek köztudatban. Olyan értelemben, mint ahogy Mozart, Beethoven,

Bach vagy akár Franz Schubert művei, Bartók zenéje nem vált közkinccsé, és kétlem, hogy valaha is igazán azzá válhat.

Kortársai munkáival összevetve is erre az eredményre jutunk?

Arnold Schoenberg kapcsán viszonylag egyszerű a válasz, hiszen ő túl keveset írt, s túlon túl a vájtfülűeknek komponált. Igor Sztravinszkijra könnyű azt mondani, hogy elfogadottabb, de az életmű teljességét vizsgálva már nem ugyanez a helyzet. Az ő esetében elsősorban a balettjeit, s bizonyos kamaraműveit játsszák, de az életmű zöme nem vált repertoárdarabbá. Én a *Perséphonét* vagy a *Csalogányt* idehaza még nem hallottam, de például nálunk csak most mutatják be a *Maurát* is. Érzésem szerint tehát akkor járunk el helyesen, ha úgy tesszük fel a kérdést: maga a XX. századi zene mennyiben vált közkinccsé, és ebben milyen helyet foglal el Bartók művészete. Véleményem szerint ebből a szempontból viszonylag egyértelműen kijelenthetjük: Bartók zsenialitása abból adódik, hogy egy épp felbomlóban lévő zenei világnyelv utolsó képviselőjeként még összefoglalhatta mindazt, amit az európai zenekultúrából magába olvasztott. Meggyőződésem, hogy Bartókra a világnak művészeti összefoglalása miatt van szüksége.

Mintha azonban épp ez a szintetizáló jelleg korlátozná Bartók széleskörű elfogadottságát...

Nos igen, épp ennek ürügyén kerülök általában sokakkal ellentétbe, mert én igenis úgy vélem, hogy nem lehet az ő zenéjéhez úgy közelíteni, hogy az előadó nem ismeri a bartóki zene minden eredetét. Ahhoz ugyanis, hogy valaki Bartókkal értő módon képes legyen foglalkozni, nagyon nagy utat kell bejárnia. Bartók rengeteget merített a francia kultúrából, a bécsi iskola szerzőinek munkáiból, a kelet-európai népdalkultúrából. A most felsorolt három terület mellett szólni kell az

Európán kívüli területek zenei hatásáról is, a török, arab és egyéb motívumokról. Ennek következtében éveket vesz igénybe Bartók zenéje minden alapmotívumának megismerése. Nagyon széleskörűen kell tehát ismerni az európai, de elsősorban a kelet-európai zenekultúrát ahhoz, hogy Bartókot megértsük. Ugyanakkor muszáj hangsúlyoznom, hogy nem kell kelet-európainak lenni ahhoz, hogy Bartókot jól játssza az előadó, vagy legalábbis azzal a szeretettel közelítsen hozzá, ahogy megítélésem szerint kell. Én például itt születtem, a Magyar Rádió adásain nőtettem fel, s ahogy említettem, belőlem is idegenkedést váltott ki az első találkozás Bartók műveivel. Kilenc-tíz éves lehettem, amikor a *Hegedűverseny* megfogott, s ott éreztem meg valamit abból, hogy az enyémmel jóval színesebb, tágasabb zenei világképek is létezhetnek.

Bartók világlépe valóban nyomon követhetően tárgult, a nacionalizmustól indulva eljut a világpolgárságig, s ez a befogadó szemléletmód nyilván a zenéjében is tapinthatóvá válik.

Még a nacionalista műveiben is sokrétű hatás figyelhető meg. Vegyük az opus 2-es, zene-karra és zongorára írott *Scherzót*. 1904-ben az igazi magyar népzene még nem ismeri, és a francia zenével sem került kapcsolatba, ennek ellenére már megkülönböztethetünk e művében egy bokázós, magyar, nemzeti romantikus, *giusto*-jellegű hangulatot, ami nagyon emlékeztet az Erkel-féle palotások stílusára. Emellett érezhető Richard Strauss heroizáló zenei felfogása, de tettenérhető Liszt és Chopin hatása is a mű középrészében. S nagy meglepetésként, a darab végére, önmagát tíz-tizenöt évvel megelőlegezve, Liszt *Faust-szimfóniá*-jára emlékeztető módon eltorzítja az első rész ideális anyagait, de már bartóki ízléssel. Egy olyan hihetetlenül egyéni stílust kovácsol, ami viszont már semmiképpen nem kötődik semmilyen őt ért hatáshoz, ez már az ő egyénisége. Bartók

ugyanis Kodályval és Dohnányi Ernővel ellentétben szinte minden hatást asszimilált, majd bizonyos hatásokat egyszerűen kivetett magából, másokat beépített. Lisztet is ezért csodálta, hiszen – ahogy akadémiai székfoglalójában hangsúlyozta is – neki is az volt a „hibája”, hogy amerre járt a világban, mindenütt felcsippentett valami hatást, majd ki is írta magából. Ezáltal persze rengeteg megkérdőjelezhető anyagot is hagyott az utókorra, ugyanakkor olyan kivételes tehetség volt, hogy még a legsilányabb darabokon is rajta hagyta a keze nyomát. Ennek okán mindkettejük esetében azonnal megállapítható, hogy az adott művet Liszt avagy Bartók komponálta, s mindkettejükre igaz a legnagyobb zeneszerzőket jellemző tulajdonság: az első, eredeti zenei gondolat mindig egyéni ízzel díszített.

„...egyetlen hányaveti, Bartók előírásaira ügyet sem vető előadás sokkal többet árt...”

A korábban említett tágasabb, színesebb világkép sokszor kivételes technikai képességeket, erőfeszítéseket is követel, ami talán egyeseket felkészületlenségéből, másokat kényelemből tart távol Bartóktól.

Hogyne, nagyon sokan a ma előadóművészei közül Bartókot csak egy izgalmas kirándulásnak tekintik. Zongoraművészek letudják a *Zongoraszonátá*-val, a *Szvit*-tel, a *Szabadban*-nal és esetleg a *Mikrokozmosz* néhány darabjával. A karnesterek a *Concertó*-t, a *Tánc-szvit*-et, a *Mandarin szvit*-et, s jó esetben a *Divertimentó*-t és a *Zene híros hangszerekre, ütőkre és celestára* című művét vezénylik. Rá is igaz, ami minden nagy komponistára, hogy vannak népszerű és kevésbé népszerű darabjai, ennél azonban jóval bővebb az értékes zenekari és egyéb műveinek listája. Még talán a hegedűművészek azok, akik ha megtanulják egy darabját, akkor nagy valószínűséggel eljátsszák a többi is.

Nyilván játszanák a többi művet is, ha Bartók nem lett volna olyan kérelhetetlenül szigorú saját műveinek előadásmódját illetően. Ezek a tilalomfák talán ismét a befogadás ellen hatnak.

Az én álláspontom szerint Bartók szakmai igényessége nagyon is segíti az újraértelmezést, ugyanis ha egy hozzá méltó előadó nyúl a műveihez, akkor a sok korlát között annyi szabadságot talál, hogy könnyen hoz létre újabb és újabb előadásokat, még ha nem is alapjaiban különbözőeket. Ha egy Bartók-darabhoz nyúlok, és sikerül meglelnem a játéktér határait, azon belül én korlátlan úr lehetek, feltéve, ha ismerem a stílust. Bartók is erre hivatkozik, amikor kijelenti, hogy mivel az élőlények sajátja a változékonyság, így maga a szerző is minden alkalommal másként és másként játssza el ugyanazt a művét.

Ha már az újraértelmezést és a változékonyságot említette – nem nagyon használ egy zeneszerzőnek az sem, ha műveinek értelmezését, előadásmódját megfellebbezhetetlen kánonok szabják meg. Erre hivatkozva, legutóbb épp az Operaház ünnepi előadását akarták ellehetetleníteni. Hol itt a változékonyság?

Ez nagyon kényes kérdés, de semmi esetre sem akarom megkerülni az állásfoglalást. Bartók soha nem írta le, hogy milyen társalkotókra van szüksége – társalkotók alatt most rendezőket értve –, illetve hogy e rendezőknek milyen tág a játéktérük. Arról nem is beszélve, hogy az európai folyamatok sem a megkövesedett, életelen előadások irányába mutatnak. Grazban a *Parsifal*-ban a Szent Grál egy mosdókagyló, s az egész történet egy mosdóban játszódik, a viráglányok pedig tolszakécs nénikék. Ehhez képest az, hogy a Kékszakállú hercegnek nyolc felesége van, megítélem szerint nem olyan nagy baj. Meggyőződésem, hogy egyetlen hányaveti, Bartók előírásaira ügyet sem vető elő-

adás sokkal többet árt, mintha valaki alkotó, s egyben értő módon nyúl a darabhoz. Ki vonja ugyanis felelősségre azt a zongoristát, aki a kellesténél másfélszer lassabban játssza a Bartók-szonáta második tételét? Ugyanakkor miért kell elmarasztalni engem, ha egy alkotás népszerűsítése érdekében azt átültetem, átfomálom? Lehet bámit mondani, én elítélem az ilyesfajta szűklátókörű jogvédelmet, amellyel már én is szembesültem. Akkor azt mondtam: belenyugszom, mert semmit nem tudok tenni ellene, de felmerül a kérdés, vajon milyen alapon állapíthatja meg valaki, hogy az én értelmezésem használ-e a műnek vagy árt? Ezért is javasoltam azt, hogy állítsanak fel grémiumot, amelyik sok-sok ember véleményét megfontolva dönt ebben a kérdésben.

Ha már a felelős döntést említi: nemrég hallottam egy beszélgetést, melyben felvetették, hogy Bartók reputációját talán marketing-eszközökkel is segíteni lehetne. Mit szólna egy Bartók-tallérhoz vagy egy Bartók-golyóhoz?

Mozart a rokokó korszak prominens figurája volt, megítélésem szerint ezt az ő személye jobban elviseli. De vajon méltó-e ahhoz a zeneszerzőhöz, akinek nevéhez a *Don Giovanni* is fűződik? Persze Olaszországban is minden tizedik hotelt Verdiről nevezték el, és Bartók is szerepelt már bankjegyen. Óvatos vagyok, de úgy érzem, talán használna neki, ártani biztosan nem ártana.

„Akkor már nem tudott rosszat írni...”

Túl a zenei korlátokon, vajon milyen egyéb okok szólnak Bartók ellen? Számos kortársa kiállhatatlanként, perfekcionistaaként, mániakus magyarázóként jellemezte. Mintha a személyisége sem igazán a népszerűség irányába hatott volna.

Ezt többek között Márai Sándor mondja róla, de sok más ismerőse is megegyezett abban, hogy ő meglehetősen egocentrikus volt. De kérдем én: melyik zseniális zeneszerző nem az? Richard Wagner másról sem tudott beszélni, csak magáról, Johannes Brahms minden második percben vérig sértett valakit. Pusztán ezért ítéljek el valakit?

Leveleit, írásait olvasva olyan érzése támad az embernek, hogy a hírt mindkét oldalról feszítették.

A támadásokra válaszként, egocentristamusa engesztelhetetlenséggel párosult.

Hogyne, hiszen vannak olyan helyzetek, amikor embernek kell lenni. Ilyen helyzet volt az 1930-as évek vége, amikor Bartók a terjeszkedő fasizmus elleni tiltakozásul elhagyta az országot. Ez egyértelmű és megkerülhetetlen állásfoglalás volt.

Úgy tűnik, állásfoglalása ellenére életében nem volt rá szükség sem itthon, sem a tengerentúlon. A megbecsülésnek ez a hiánya hat a mai napig is?

Árnyalendő a képet kénytelen vagyok Tallián Tibor megállapításaira hivatkozni: akár-hogyan is volt, Bartók idehaza kivételezett helyzetben volt, s kint csak a halála nyomán feltámadó lelkiismeret-furdalás tette népszerűvé. Ismét ő boncolgatja, hogy vajon miért nem közeledett Bartók azokhoz, akiktől ő megrendeléseket remélhetett volna. Miért nem közeledtek magához Bartókhoz a kor prominens zenészei? Miért kapott a Bartók házaspár egy koncertjéért csak 300 dollárt, míg ugyanekkor Jascha Heifetz 9000-et?

Miért?

Én azt gondolom, hogy Bartók nem volt naiv, tudta, ismerte az élet farkastörvényeit, de ugyanakkor idealista is volt. Még magának sem merte bevallani, hogy újonnan választott hazájának sincs igazán szüksége rá. Ezzel persze nem volt egyedül, hiszen nem kellett Schoen-

berg, Sztravinszkij is csak szőrmentén, s bár Szergej Rahmanyinov jól keresett, soha nem lett amerikai. Eközben Dimitrij Sosztakovics sokkal szömyűbb élete során végig komponálhatott, így életműve töretlen maradt, míg a többiek elhallgattak vagy küszködtek. Mindenki valahonnan jött, valamire emlékezett, nem véletlen, hogy a *Concerto* negyedik tétele olyan hangonszóal meg, ahogyan. A szülőföld mégiscsak szülőföld.

*Félrevezet tehát a feltételezés,
hogy Bartók azokat a hatásokat
már nem tudta befogadni?*

Szociológiai szempontból nem, zeneileg viszont mindenképpen, hiszen a 3. *zongoraverseny* II. tételében példának okáért kint honos madarak éneke ismerhető fel, mint ahogy a *Concerto*-ban is vannak kifejezetten amerikai vonások. Arról sem feledkezhetünk meg, hogy bár három évig hallgat, utána játszi könnyedséggel megírja a már említett darabokat és a *Szonáta szólóhegedűre* című művét. Vagyis az őt érő hatások nem bénítólag, hanem termékenyítőleg hatottak rá. Korábban sem komponált folyton, hol népdalt gyűjtött, hol tanított, és ha ideje engedte, gyakorta akár egy padon írta meg műveit.

*Akkor talán igaz lehet a halálos ágyán tett
keserű megállapítása: „Csak azt sajnálom,
hogy tele kofferral megyek el...!”*

Biztos vagyok benne, hogy egy „7. vonósnégyes” megszülethetett volna még, nem is beszélve a félbehagyott brácsaversenyről, aminek már a vázlatai alapján kijelenthetjük: abszolút mestermunka, de befejezéséhez egy bartóki kvalitású zeneszerző kellene. Ilyen értelemben tele maradt a poggyász, s meggyőződésem, hogy igazat állított Lendvai Ernő, s Bartóknak kinti éve kezdete óta megrendeléseket kellett volna kapnia. Ha ez így történik, ontja magából a műveket, mert akkor már nem tudott rosszat írni.

*Ha művekkel adós is maradt számunkra, mi
az, amit örökül hagyott?*

A népzene oktatása, kutatása, feldolgozása mindenképpen megemlítendő, hiszen hogy mi népzénét tanultunk, az nagymértékben köszönhető neki és Kodály Zoltánnak. Szintén az ő nevéhez is köthető a modern zenepedagógia megteremtése, amelynek ügyén szintén Kodállal dolgoztak. Szakmai következetességet, ami nélkül nem lehet igényes előadásokat létrehozni, s egy követésre érdemes zeneszerzői magatartást. Meggyőződésem, hogy a polihisztor Bartók hálás téma, de ő mégis zeneszerzőként volt igazán eredeti.

*Az említett szakmai igényesség, melyet Ön
gyakorta számon is kér másokon, mennyi-
ben él tovább?*

Legutóbb Kurtág Györggyel folytatott közös munkánk során örömmel tapasztaltam, hogy ez igenis létezik, s rajta kívül is vannak számosan, akik komolyan veszik. Sajnos ebben nem tudok kompromisszumot kötni. Akár Bartók, én is könnyen tolerálok, ha valaki gyengébb képességű zenész, de azt nem tudom elviselni, ha nem tesz meg mindent, hogy a lehető legtöbbet hozza ki magából. Aki arra használja a tehetségét, hogy könynyebbé tegye az életét, bünt követ el.

Ezt jelenti tehát Önnek a Bartók-évforduló?

Számomra nincsenek évfordulók. Kampánycéllal elővenni őt, hasznos lehet, de én egész életemben ezt művelem. Keresem művei igazságát, miközben igyekszem olyan megoldásokat az utókorra hagyni, amelyek megmutatják indítatásának frissességét, s a benne megnyilatkozó mérhetetlen szabadságot. Számomra minden nap Bartók-évforduló.

Kulcsszavak: *Bartók-évforduló, Bartók-recepció, XX. századi zene, népzene*